

УДК 347.152

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2021.4.12>**Васильєв В. В.,**

кандидат юридичних наук, доцент,
 професор кафедри цивільного права та процесу
 Хмельницького університету управління та права
 імені Леоніда Юзькова;
 докторант кафедри цивільного права № 2
 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

САМОРЕГУЛІВНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТИ ДЕЦЕНТРАЛІЗОВАНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЦИВІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Анотація. Статтю присвячено розгляду концепції саморегулівних організацій як суб'єктів децентралізованого регулювання цивільних відносин. Проблеми децентралізованого регулювання цивільних відносин саморегулівними організаціями досліджено автором у контексті макро- і мікромоделі впорядкування таких відносин відповідними організаціями.

Під час розгляду макромоделі автором проаналізовано проблему сфер застосування конструкції саморегулівної організації, а також проблему делегування саморегулівній організації функцій державних органів.

Водночас під час розгляду мікромоделі впорядкування цивільних відносин саморегулівними організаціями автор концентрується на визначенні особливостей функціонування такої організації, зокрема специфіки прийняття нею рішень і надання рішенням юридичної сили.

Автор дійшов висновку, що організації виступають суб'єктами саморегулювання цивільних відносин у традиційному розумінні останнього як процесу упорядкування суспільних зв'язків, які складаються між юридично рівними суб'єктами самими цими суб'єктами, лише у випадку відповідності порядку їхньої діяльності певним вимогам. Зокрема, організація виступає суб'єктом саморегулювання цивільних відносин лише в тому випадку, коли порядок прийняття нею рішень містить волевиявлення учасників такої організації, яке прямо впливає на характер рішення, що приймається. Водночас таке рішення може прийнятись у безпосередній або у делегованій формах. Перша з них характеризується впорядкуванням відносин учасниками саморегулівної організації самостійно і прямо через конструкцію загальних зборів. У свою чергу, делегована форма саморегулювання передбачає його здійснення органами управління саморегулівної організації в оперативному порядку в межах повноважень, делегованих їм загальними зборами учасників саморегулівної організації.

Обґрунтовано, що не є саморегулівною за своєю природою організацією, яка хоч і відноситься до такого виду законом або іншим нормативно-правовим актом, однак органи її управління не формуються учасниками такої організації. Водночас їхні рішення приймаються без визначального волевиявлення її учасників (якщо учасники не наділені правом брати участь в ухваленні таких рішень або їхнє волевиявлення має дорадчий характер). Окрім того, є саморегулівною організація, котра хоч і створюється учасниками цивільних правовідносин, складених у певній сфері суспільних зв'язків, проте їхні рішення не мають обов'язкового характеру та є дорадчим волевиявленням.

Ключові слова: саморегулювання, саморегулівні організації, договірне саморегулювання, корпоративне саморегулювання, делегування.

Vasyliiev V. V. Self-regulatory organizations as subjects of decentralized regulation of civil relationships

Abstract. The article deals with the concept of self-regulatory organizations as the subjects of decentralized regulation of civil relationships. The problem of decentralized regulation of civil relationships by self-regulatory organizations is researched by the author in the context of macro and micro models of regularization of such relationships by appropriate organizations.

Attending to the macro model the author analyzes the problem of spheres of implementation the construct of self-regulatory organization as well as the problem of delegation the state functions to the self-regulatory organization.

At the same time attending to the micro model of regularization of civil relationships by self-regulatory organizations the author concentrates on determination the features of functioning of such organization, especially of the order of decision-making and giving them legal validity.

It is concluded that organization can be recognized as subject of self-regulation of civil relationships in traditional understanding of self-regulation as the process of regularization of relationships, arising between juridically

equal persons by these person themselves, only if appropriate organization meet some requirements. In particular organization is the subjects of self-regulation of civil relationships when the order of its decision-making provides the will expression of the members of such organization which influence the decision directly. Such decision can be adopted directly or by delegation. The direct form of decision-making means that the members of organization adopt the decision by themself for example at general meeting. At the same time delegation provides the decision-making by the bodies of self-regulatory organization operationally according to power delegated to such bodies by the members of self-regulatory organization.

It is substantiated that organization cannot be recognized as self-regulatory by its nature even if it recognized as self-regulatory by legislation in case when governing bodies of such organization are formed without participation of its members and at the same time decisions of such bodies are taken without determinative will of such members (for example when members are not empowered for decision-making or their will expression is consultative). Also organization cannot be recognized as self-regulatory when it was created by the participants of civil relationships aroused in appropriate sphere but when their decisions are not obligatory but consultative.

Key words: *self-regulation, self-regulatory organizations, contractual self-regulation, corporate self-regulation, delegation.*

Постановка проблеми. Саморегулівні організації стали важливим елементом інституційної системи, що забезпечує упорядкування суспільних відносин у багатьох сферах. Положеннями Концепції реформування інституту саморегулювання в Україні, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 травня 2018 року № 308-р (далі – Концепція) визнано втілення інституту саморегулювання у 15 сферах суспільних відносин, серед яких, зокрема, оціночна діяльність, землеустрій, архітектурна діяльність, діяльність на оптових ринках сільськогосподарської продукції, професійна діяльність на ринку цінних паперів, діяльність арбітражних керуючих і кредитних спілок, страхова діяльність та інші [1].

Водночас уживання відносно відповідних організацій терміна «саморегулівний», що походить від слова «саморегулювання», котре, власне, і розглядається науковцями як одна з основних цілей діяльності таких організацій [2, с. 493], визначає необхідність більш глибокого погляду на правову природу діяльності останніх. Зокрема, потрібно встановити, чи здійснюють узагалі відповідні організації саморегулювання цивільних відносин і, якщо так, то за яких умов і в якій формі. Через це в такому ракурсі проблема виходить за межі суто термінологічного аспекту та набуває чітких сутнісних контурів, особливо враховуючи складність феномена саморегулювання, зокрема у цивільному праві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правова природа саморегулювання цивільних відносин, а також сутність саморегулівних організацій і специфіка їхньої діяльності, досліджувалася, зокрема, такими вітчизняними

і зарубіжними науковцями-правниками, як В. К. Антошкіна, В. І. Борисова, Б. Віндшейд, О. В. Говорун, О. М. Гончаренко, Ж. В. Грабар, Д. Д. Грім, Г. Дербург, М. Ф. Казанцев, Л. А. Корунчак, В. В. Кочин, Н. С. Кузнецова, Р. А. Майданик, О. В. Медведчук, В. Я. Погребняк, С. М. Січко, І. В. Спасибо-Фатєєва, В. С. Толстой, Н. Ю. Філатова, Б. Б. Черепакін, В. Л. Яроцький та інші.

Мета роботи полягає у визначенні структурно-функціональних особливостей саморегулівної організації, зокрема у контексті можливості упорядкування нею цивільних відносин.

Основний матеріал дослідження. Однією із головних проблем інституту саморегулювання виступає відсутність чіткого базового поняття «саморегулівна організація», закріпленого на рівні положень нормативно-правового акту. Причиною цього є фрагментарний підхід до регулювання відповідної діяльності, що проявляється в упорядкуванні відповідних суспільних відносин положеннями різних спеціальних нормативно-правових актів, і водночас у відсутності базового визначення на рівні певного загального закону, присвяченого цьому питанню, зокрема і внаслідок відсутності останнього.

Через це не лише наукової, але і практичної цінності набувають визначення саморегулівних організацій, пропонувані юридичною доктриною. Одним із тих, що відображає розуміння саморегулівної організації у її базових ознаках, виступає визначення, пропонуване С. М. Січко, відповідно до якого саморегулівна організація є некомерційною організацією, створюваною з метою саморегулювання, заснованою на членстві, що об'єднує суб'єктів підприємниць-

кої діяльності, виходячи з єдності галузі виробництва товарів (робіт, послуг), або об'єднує суб'єктів професійної діяльності певного виду [2, с. 493].

Цей підхід відображає ключовий елемент сутності саморегульованої організації, а саме основну мету її діяльності, якою виступає саморегулювання, що, у свою чергу, полягає в упорядкуванні юридично рівними суб'єктами відносин за участю цих суб'єктів [3, с. 55] і становить децентралізоване за своєю природою правове регулювання цивільних відносин [4, с. 441].

Водночас саме з цією базовою ознакою пов'язують основні проблеми діяльності саморегульованих організацій. Усі їх можна умовно згрупувати у два блоки: проблеми макромоделі та мікромоделі впорядкування суспільних відносин саморегульованими організаціями.

1. Макромодель упорядкування суспільних відносин саморегульованими організаціями

Упровадження державою інституту саморегульованих організацій в окремих сферах суспільного життя або виникнення саморегульованих організацій унаслідок волевиявлення учасників цивільних правовідносин зумовлено певними закономірностями розвитку галузі відповідних відносин та/або потребами їх учасників. Такі загальні закономірності характеризують макромодель упорядкування суспільних відносин саморегульованими організаціями, оскільки дають відповідь на питання, в яких сферах і для чого саме потрібні такі організації.

Однією із визначальних проблем макромоделі виступає проблема сфер застосування окресленого інституту. Наразі існує два способи її вирішення, зокрема спеціально-дозвільний, відповідно до якого такі сфери мають бути чітко визначені на рівні закону, або загальнодозвільний, відповідно до якого учасники таких правовідносин можуть створити саморегульовану організацію у будь-якій сфері суспільних зв'язків.

На рівні положень Концепції держава констатує санкціонування саморегульованих організацій нормативно-правовими актами у 15 сферах діяльності (пункт 4 розділу I «Проблеми, які потребують розв'язання»), визнає існування організацій, які «за сукупністю виконуваних ними функцій та за властивими їм ознаками» можуть відноситися до саморегульованих

ще у чотирьох сферах діяльності: охоронна, рекламна, діяльність у сферах медицини та освіти (пункт 6 розділу I), і водночас визначає, що на рівні нормативно-правових актів задекларована необхідність подальшого розвитку саморегулювання у таких сферах суспільних відносин, як інформаційна сфера, туризм та курортна справа, аграрний бізнес (пункт 8 розділу I) [1, п.п. 4, 6, 8 розділу I].

Водночас пунктом 7 розділу III «Шляхи і способи розв'язання проблем» констатується можливість здійснення діяльності саморегульованими організаціями у будь-якій сфері господарських або професійних відносин, окрім сфери національної безпеки та оборони, забезпечення правопорядку [1, п. 7 розділу III].

Таким чином, на рівні Концепції закріплено загально-дозвільний підхід до вирішення зазначеної проблеми, що, з одного боку, відповідає концепції функціонування механізму цивільно-правового регулювання, а з іншого – піднімає інші проблеми.

Однак використання того чи іншого підходу до використання інституту саморегульованих організацій у певній сфері суспільних відносин не виключає здійснення саморегулювання учасниками таких відносин загалом. Адже загально-дозвільний тип правового регулювання цивільних відносин установлює можливість створення саморегульованої організації навіть тоді, коли це прямо не передбачено законом. Єдиною перешкодою для цього є пряма заборона на рівні закону. Проте навіть у такому випадку відповідні особи можуть використовувати традиційні інструменти саморегулювання, зокрема договір, якщо їхнє використання також не заборонено законом.

Однією із проблем, породжуваних загальнодозвільним типом правового регулювання створення і діяльності саморегульованої організації, виступає характер її повноважень, зокрема те, чи повинні такі організації мати делегований від держави характер, або ж учасники такої організації можуть наділяти її частиною власного «правового суверенітету». Водночас можливою є і гібридна модель.

У сучасних дослідженнях указується на те, що делегування державою окремих засобів організаційно-господарського впливу на сферу господарювання саморегульованих організацій

виступає формою державно-приватного партнерства [5, с. 6]. Водночас О. М. Гончаренко зазначає, що практична доцільність існування саморегулювальних організацій зводиться до можливості і потреби делегування їм повноважень органами влади [6, с. 110].

Поряд із цим така проблема має набагато глибший характер. Насамперед слід урахувати, що повноваження органів державної влади, які загалом здійснюють функції держави, є повноваженнями народу, переданими державі для централізованого регулювання, зокрема цивільних відносин. Через це під час делегування державою частини повноважень органів державної влади саморегулювальним організаціям відбувається процес повторного делегування делегованих повноважень, за якого інструменти регулювання, створені внаслідок саморегулювання, передаються для подальшого саморегулювання відповідним організаціям. Через це лише отримання саморегулювальною організацією повноважень щодо регулювання певних відносин від держави не свідчить про те, що вона не наділена можливістю здійснювати саморегулювання.

Що стосується передавання саморегулювальній організації частин «правового суверенітету» її учасниками, то очевидно, що у такому випадку є передумови для твердження про саморегулювання. Проте визначальним у такому разі залишається все ж таки порядок прийняття рішень відповідною організацією та їхнє втілення у життя. Через це ключ до питання здійснення або нездійснення саморегулювання відносин відповідною організацією знаходиться в характері мікромоделі впорядкування суспільних відносин відповідними організаціями.

Водночас слід указати, що в ініційованні створення саморегулювальної організації самими учасниками відповідних правовідносин простежується синергетичний прояв цивільно-правового характеру у формі самоорганізації відповідних осіб. Такий прояв зазвичай містить елементи саморегулювання [7, с. 73], оскільки передбачає втілення волі відповідних осіб у закріплюваних на рівні установчих документів організації моделей поведінки.

2. Мікромодель упорядкування суспільних відносин саморегулювальними організаціями

Ця модель характеризується особливостями функціонування самої організації, зокрема спе-

цифікою прийняття нею рішень і надання цим рішенням юридичної сили.

Проведений вище аналіз дозволяє стверджувати, що незалежно від того, передбачено чи ні створення саморегулювальної організації законом, учасники правовідносин, які складаються у певній сфері, можуть використати договір для впорядкування суспільних зв'язків, які складаються між ними. Це може бути договір про спільну діяльність, договір про співпрацю, договір про партнерство тощо. Водночас за кількістю учасників такий договір може бути як двостороннім, тобто укладатися лише між двома особами, так і багатостороннім, укладаючись між трьома і більше особами.

У такому випадку реалізовується модель договірної саморегулювання, що має індивідуальний характер, оскільки охоплює лише сторони договору, проте є відносно гнучкою і безпосередньою, адже саморегулювання здійснюють учасники договору, тобто самі, а не через певні додатково створені інституційні системи.

У свою чергу, створення саморегулювальної організації за участю в ній суб'єктів, коли рішення такої організації є обов'язковим для таких суб'єктів та останні беруть участь у прийнятті рішень організації, виступає передумовою для функціонування корпоративної моделі саморегулювання. Однією із її ознак виступає здійснення упорядкування цивільних відносин через спеціально створене інституційне утворення і його органи управління.

Сучасні дослідники виокремлюють дві основні моделі прийняття рішень саморегулювальними організаціями. Першою є модель добровільного саморегулювання (*voluntary self-regulation*), що характеризується відсутністю прямого державного втручання у діяльність саморегулювальної організації [8, с. 173]. Така модель ще називається американською. Вона базується на індивідуальній свободі та найменшому державному втручанні [9, с. 77].

Друга модель отримала назву «санкціоноване саморегулювання» (*sanctioned self-regulation*). Відповідно до неї правила, встановлювані саморегулювальною організацією, підлягають схваленню урядом [8, с. 173]. Цю модель називають в юридичній літературі європейською і характеризують її як співрегулювання [9, с. 77].

Водночас в обох зазначених випадках може здійснюватися саморегулювання цивільних відносин, однак лише в умовах, якщо саморегулювальна організація приймає рішення за посередництвом форми, характерної для саморегулювання. Адже важливим елементом корпоративної моделі саморегулювання виступає саме спосіб прийняття рішення. Під час його характеристики можна провести аналогію із господарським товариством корпоративного типу. Учасники товариства регулюють відносини, що складаються між ними, а також між цими учасниками і господарським товариством за допомогою актів саморегулювання шляхом прямого регулювання, наприклад, через загальні збори чи опосередковано (делеговано) шляхом наділення органів управління господарським товариством відповідними повноваженнями.

Враховуючи зазначене вище, незалежно від того, чи створюється саморегулювальна організація внаслідок волевиявлення учасників правовідносин, що складаються у відповідній сфері суспільного життя, або внаслідок публічного акту держави, зокрема в особі її органів, організація вважається такою, що здійснює саморегулювання цивільних відносин, якщо її рішення відображають волевиявлення її учасників, здійснюване шляхом реалізації форм прямого управління, наприклад, через загальні збори, або опосередковане управління, зокрема через органи управління організації, уповноважені учасниками на прийняття відповідних рішень і, таким чином, відображення їхнього волевиявлення. Водночас таке рішення регулює відносини цих учасників.

Саме тому не можна вважати такою, що здійснює саморегулювання цивільних відносин, організацію, якщо її органи управління не формуються учасниками цієї організації та їхні рішення приймаються без визначального волевиявлення її учасників. Окрім того, не є саморегулювальною організація, яка хоч і створюється учасниками правовідносин, що складаються у певній сфері суспільних зв'язків, однак її рішення не мають обов'язкового характеру і є дорадчим волевиявленням.

Ураховуючи можливість учасників майнових цивільних правовідносин створювати об'єднання, зокрема у формах асоціа-

ції, корпорації, консорціуму або концерну (статті 118–127 Господарського кодексу України) [10, ст.ст. 118–127] практично у будь-якій сфері суспільних відносин, виникає питання про форми існування саморегулювальної організації, зокрема необхідності запровадження нової організаційно-правової форми або відсутності такої потреби [11, с. 70–71]. Адже, якщо законодавством не встановлюється окрема форма, учасники правовідносин, що складаються у певній сфері суспільних зв'язків, можуть використати пропонувані Господарським кодексом форми об'єднання підприємств.

Водночас саме такий підхід фактично і використано суб'єктом нормотворення. Як приклад можна навести Положення про об'єднання професійних учасників ринків капіталу, пунктом 4 розділу I «Загальні положення» якого встановлюється, що об'єднання професійних учасників ринків капіталу та саморегулювальні організації професійних учасників ринків капіталу створюються в організаційно-правових формах, передбачених законодавством для об'єднань підприємств [12, п. 4 розділу I]. Через це визначальною проблемою виступає відповідність таких організаційно-правових форм об'єднань (зокрема у частині виконання ними регулятивних функцій) зазначеним вище особливостям корпоративної моделі саморегулювання. Проте ця проблема має стати предметом окремого наукового розгляду.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз дозволяє дійти висновку, що саморегулювальні організації виступають суб'єктами саморегулювання цивільних відносин у традиційному розумінні останнього як процесу впорядкування суспільних зв'язків, які складаються між юридично рівними суб'єктами самими цими суб'єктами лише за відповідності порядку їхньої діяльності певним вимогам. Не будь-яке інституційне утворення, котрим у широкому розумінні може бути як організація, що має правовий статус юридичної особи, так і така, яка його не має, здатне здійснювати саморегулювання цивільних відносин лише внаслідок віднесення такої організації до саморегулювальної законом та/або її заснування юридично рівними суб'єктами внаслідок вільного волевиявлення.

Визнання організації такою, що здійснює саморегулювання, зокрема цивільних відносин, не за назвою організації, а за суттю і характером її функцій, визначається правовою природою феномена саморегулювання. Його основною ознакою виступає впорядкування цивільних відносин їх учасниками самостійно. Через це організація виступає суб'єктом саморегулювання цивільних відносин лише в тому випадку, коли порядок прийняття нею рішень містить волевиявлення учасників цієї організації, що прямо впливає на характер рішення, котре приймається.

Особливістю саморегулювання цивільних відносин, здійснюваного саморегулювальними організаціями, виступає можливість його реалізації у безпосередній або у делегованій формах. Перша форма характеризується впорядкуванням відносин учасниками саморегулювальної організації самостійно, зокрема через загальні збори. У свою чергу, делегована форма само-

регулювання передбачає його здійснення органами управління саморегулювальної організації в оперативному порядку в межах повноважень, делегованих їм загальними зборами учасників саморегулювальної організації.

Водночас не є саморегулювальною за своєю природою організація, котра хоч і відноситься до такого виду законом або іншим нормативно-правовим актом, проте органи її управління не формуються учасниками цієї організації, їхні рішення приймаються без визначального волевиявлення її учасників (якщо учасники не наділені правом брати участь в ухваленні таких рішень або їхнє волевиявлення має дорадчий характер), а також організація, котра хоч і створюється учасниками цивільних правовідносин, що складаються у певній сфері суспільних зв'язків, проте рішення їх не мають обов'язкового характеру і є дорадчим волевиявленням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про схвалення Концепції реформування інституту саморегулювання в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.05.2018 р. № 308-р. *Офіційний вісник України*. 2018. № 41. Ст. 1456 (зі змінами).
2. Січко С. М. Саморегулювальні організації як необхідний елемент функціонування фінансового ринку. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Вип. 18. С. 490–496.
3. Кочин В. Поняття та ознаки саморегулювання у цивільному праві України. *Юридична Україна*. 2014. № 10. С. 52–56.
4. Казанцев М. Ф. Гражданско-правовое договорное регулирование в системе правового регулирования. *Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения Российской академии наук*. 2011. Вып. 11. С. 437–447.
5. Говорун О. В. Саморегулювальні організації в механізмі правового господарського порядку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2021. 28 с.
6. Гончаренко О. Актуальні питання правового статусу саморегулювальних організацій в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 12. С. 109–114.
7. Погребняк В. Я. Синергетичний підхід у методології дослідження механізму переходу цивільних прав та обов'язків. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Т. 1, № 6. С. 70–73.
8. Балдич Н. Роль саморегулювальних організацій у зменшенні інформаційної асиметрії фінансових ринків. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2012. № 1. С. 171–179.
9. Гарбар Ж. В., Гарбар В. А. Саморегулювальні організації у системі функціонування фінансового ринку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2017. Вип. 15, ч. 1. С. 76–79.
10. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18. Ст. 144 (із змінами).
11. Гончаренко О. Організаційно-правові форми саморегулювальних організацій. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2019. № 1. С. 69–78.
12. Про затвердження Положення про об'єднання професійних учасників ринків капіталу: рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 27.12.2012 р. № 1925, зареєстроване в Міністерстві юстиції України 25.01.2013 р. за № 182/22714. *Офіційний вісник України*. 2013. № 9. Ст. 355 (зі змінами).